Alexandru Mareş

CINE A TRADUS *VARLAAM ȘI IOASAF*: UDRIȘTE NĂSTUREL SAU DANIIL PANONEANUL?

1. În două dintre cele mai vechi copii românești ale romanului popular *Varlaam și Ioasaf* (BAR, ms. rom. 2470 din 1671 și ms. rom. 3399 din 1673), traducerea îi este atribuită lui Udriște Năsturel, informație care i-a determinat pe istoricii literari să accepte paternitatea logofătului muntean asupra respectivei transpuneri. Acest punct de vedere a fost combătut în vremea din urmă de N. A. Ursu, potrivit căruia adevăratul traducător al scrierii precitate ar fi Daniil Panoneanul, cunoscut pentru traducerea *Îndereptării legii* (Târgoviște, 1652)[1]. Tot Daniil Panoneanul ar fi asigurat, după N. A. Ursu, și transpunerea în limba română a altor nouă scrieri: *Învățături preste toate zilele* (Câmpulung, 1642), *Mystirio sau sacrament* (Târgoviște, 1651), *Engheniasmos sau obnovlenie, sau târnosanie* (Târgoviște, 1652), *Tâlcuirea sau arătarea gramaticii sloveneşti* (BAR, ms. rom. 312), *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, *Pisaniile bisericii de la Curtea de Argeș, Viața lui Nifon, Cuvântul de învățătură a două slugi* și *Vechiul Testament* (BAR, ms. rom. 4389)[2]. Cercetătorul ieșean îl considera pe Daniil Panoneanul a fi originar din sud-vestul Transilvaniei sau din nordul Banatului[3], apartenență dialectală care ar explica prezența în scrierile mai sus-menționate a unui mare număr de particularități caracteristice graiurilor nordice. Atribuirea traducerii romanului *Varlaam și Ioasaf* lui Daniil Panoneanul s-a realizat în urma unui minuțios examen lingvistic la care au fost supuse cele mai vechi copii românești ale acestei scrieri.

2. Înainte de a examina ipoteza avansată de N. A. Ursu, considerăm necesar să facem câteva precizări. Prima se referă la graiul vorbit de Udriște Năsturel. După cum se știe, familia sa este atestată la începutul secolului al XVII-lea în Țara Românească, tatăl său, Radu Năsturel, având proprietăți în Fierăști, jud. Giurgiu. Din documentele vremii reiese că în 1620 domeniul Fierăștilor se afla deja în stăpânirea lui Radu Năsturel[4]. Posesia acestuia era însă mai veche, un hrisov din

[1] N. A. Ursu, *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Panoneanul*, în *Cronica*, XVI, nr. 43 (821), 23 octombrie 1981, p. 5 și 8 (se va cita în continuare Ursu, *Un cărturar*), republicat într-o formă amplificată sub titlul *Activitatea literară necunoscută a lui Daniil Andrean Panoneanul, traducătorul* ***Îndereptării legii*** *(Târgoviște, 1652)*, în volumul autorului *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, 2003, p. 7–133 (se va cita în continuare Ursu, *Activitatea literară*).

[2] Ursu, *Activitatea literară*, p. 28–52, 68–91.

[3] *Ibidem*, p. 126–127.

[4] P. V. Năsturel, *Istoricul leagănului Năsturelilor. [Herăşt(i), Hierăşti, Fierăşt(i), sud Elhov (Ilfov)]*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, X, 1909, p. 208.

LR, LXIX, nr. 3–4, p. 443–459, București, 2020

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

1602 atestând intrarea bătrânului Năsturel în stăpânirea proprietății respective încă din vremea lui Mihai Viteazul[5]. Se poate, prin urmare, presupune că Udrișteă Năsturel a deprins de mic copil graiul vorbit în sud-estul Munteniei, „în satul meu părintesc Fierăști", după cum însuși precizează în prefața *Antologhionului* slavon din 1643[6]. Ipoteza lui N. Iorga referitoare la descinderea familiei lui Udrișteă Năsturel din Fiera Logofătul[7], cu proprietăți în Corbi și Leurdeni, jud. Argeș, care ne-ar putea îndrepta atenția și asupra graiului din nord-vestul Munteniei, este lipsită de o bază de susținere propriu-zisă[8].

A doua precizare privește graiul vorbit de Daniil Panoneanul. Examinând limba *Îndereptării legii*, singura scriere despre care știm în mod cert că a fost tradusă de Daniil Panoneanul, N. A. Ursu constată prezența în text a multor „cuvinte, forme și fonetisme specifice graiurilor dacoromânești nordice sau sud-vestice. Unele dintre ele provin din textul moldovenesc al *Cărții românești de învățătură de la pravilele împărătești* (Iași, 1646), folosită de Daniil Panoneanul în prima parte a traducerii sale. Altele sunt însă specifice graiurilor din nord-vestul Munteniei, din Oltenia, din sud-vestul Transilvaniei și din Banat. Acestea pot constitui indicii că Daniil Panoneanul era originar din regiunea respectivă"[9]. Într-alt loc al studiului, această regiune este restrânsă, cercetătorul ieșean susținând că traducătorul *Îndereptării legii* era probabil „originar din sud-vestul Transilvaniei sau din nordul Banatului, «din Panonia» cum spunea el"[10], în acord cu mai vechea părere a lui A. Bunea, preluată și de N. Iorga, că Daniil Panoneanul a fost ardelean[11]. Aducerea în discuție a apelativului *Panoneanul* nu susține însă originea ardeleană a traducătorului *Îndereptării legii*. După cum ne încredințează *Viața lui Nifon*, toponimul Panonia era denumirea arhaizantă a Țării Românești[12], pe care ulterior o vor prelua și unii dintre cronicari (Stoica Ludescu[13], Axinte Uricariul[14]). Cât privește patria lingvistică a lui Daniil Panoneanul, aceasta nu a fost sud-vestul

[5] P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 214.

[6] Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, București, I, 1903, p. 130 și 132 (se va cita în continuare BRV).

[7] *Studii și documente privind istoria românilor*, V, 1903, p. 710.

[8] P. V. Năsturel, *Originea boierilor Năstureli. Studiu istorico-geografic*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, X, 1909, p. 15–21.

[9] Ursu, *Activitatea literară*, p. 9.

[10] *Ibidem*, p. 126–127.

[11] A. Bunea, *Vechile episcopii românești, a Vadului, a Geoagiului, Silvașului și Bălgradului*, Blaj, 1902, p. 110–111, 113, 115, 120; idem, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 241; N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, 1904, p. 170, idem, N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 340.

[12] *Literatura română veche (1402–1647).* Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, București, Editura Tineretului, vol. I, [1969], p. 76, 79, 80, 82, 87, 95, 98.

[13] *Letopisețul cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru Literatură, I, 1961, p. 88, 92, 93 etc.

[14] Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldavii.* Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, I, 1993, p. 131, 138, 140.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

Transilvaniei sau nordul Banatului, particularitățile de limbă ale *Îndereptării legii* nefiind caracteristice acestor regiuni (vezi mai jos).

3. Pentru a argumenta paternitatea lui Daniil Panoneanul asupra traducerii romanului popular, N. A. Ursu a apelat la trei liste de cuvinte caracteristice, în opinia sa, graiurilor dacoromânești nordice și de sud-vest: A) cuvinte aflate în ms. rom. 518 și ms. rom. 3339, B) cuvinte aflate numai în copia din ms. rom. 3339 și C) cuvinte aflate numai în copia din ms. rom. 588. Prima listă însumează 43 de cuvinte, a doua 6 cuvinte, iar ultima 16, în total 65[15]. Dintre aceste cuvinte, în *Îndereptarea legii* nu se regăsesc decât 15 cuvinte: *acolisi, afunda, băsău, beteag, betejală, căşuţă, duroare, gubav, înturna, mainte, meserere, price, sfadă, sudalmă, şar*[16]. Or, cuvintele enumerate, considerate a aparține unui traducător provenit din sud-vestul Transilvaniei sau din nordul Banatului, se regăsesc în epoca respectivă și în texte scrise de persoane originare din Țara Românească.

acolisi vb. IV „a se lega, a se ține de cineva”. Cuvântul nu caracterizează graiul traducătorului *Îndereptării legii*, el fiind preluat din ediția moldovenească a *Cărții de învățătură*[17]. În *Varlaam și Ioasaf, acolisi* apare numai în copia din 1673 (ms. rom. 3339, f. 208^{r}/13), unde își datorează prezența copistului Fota Grămăticul, care a înlocuit, prin cuvântul de origine greacă, termenul *lega* din traducerea atribuită lui Udriște Năsturel (cf. ms. rom. 588, f. 237^{v}/21 și ms. rom. 2470, f. 367^{r}/9).

afunda vb. I „a (se) adânci, a (se) cufunda”. Am înregistrat verbul în *Molitvenicul* copiat la Mănăstirea Bistrița între 1632 și 1654 („ce sânt afundat de multe păcate”)[18], în prefața *Cazaniei* de la Mănăstirea Dealu din 1644 („sânt ca o corabie fără de cârmă… și trage încoace și încolo ca pe niște orbi și cea de apoi se afundă”)[19], în *Ceaslovul* tipărit la Govora sau într-o altă localitate din Țara Românească în deceniul cinci al secolului al XVII-lea („și afundaiu în tina fărălegilor meale”)[20] și în *Lexiconul* slavo-român tradus de Staico Grămăticul din Târgoviște în a doua jumătate a aceluiași secol („afund”, „mă afund” etc.)[21]; cf. și

[15] Ursu, *Activitatea literară*, p. 62–68.

[16] Precizăm că din componența celor trei liste nu am reținut cuvintele provenind din cele nouă texte a căror traducere N. A. Ursu o atribuie lui Daniil Panoneanul, cuvinte, care în schimb, nu se regăsesc în *Îndereptarea legii*. Atunci când stabilim autorul unui text anonim apelând la criteriul lingvistic, buna metodă ne impune să comparăm limba textului anonim cu limba textului al cărui autor (traducător) e cunoscut, și nicidecum cu limba unor texte la rândul lor cu autori necunoscuți sau ipotetici.

[17] Vezi pasajele supuse comparației:

Cându să va acolisi un om de altul, nefiindu-i cela nice cu o deală, aşea, numai într-o pizmă, va vrea să-l ucigă. (*Carte românească de învățătură*, Iași, 1646; ed. 1961, p. 105)

Cându se va acolisi un om de altul, nefiindu-i cela nice cu o deală, aşa numai într-o pizmă, va vrea să-l ucigă. (*Îndereptarea legii*, Târgoviște, 1652; ed. 1962, p. 250).

[18] BAR, ms. rom. 2522, f. 70^{v}/7–8.

[19] BAR, CRV I, f. 1^{v}/23–26.

[20] Ștefan Pașca, *Cel mai vechi ceaslov românesc*, București, 1939, p. 105.

[21] BAR, ms. rom. 312, f. 115^{v}/a–12, 117^{r}/4, 5.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

afundare „cufundare” înregistrat în *Lexiconul* copiat de Mardarie Cozianul în 1649[22], în *Lexiconul* lui Staico Grămăticul[23] și în *Mărgăritarele* lui Ioan Hrisostom (București, 1691), traduse de frații Radu și Șerban Greceanu[24].

băsău s.n. „pizmă, invidie, ură”. Înregistrarea cuvântului în acte diplomatice muntene din anul 1600 nu poate confirma prezența lui la sfârșitul secolului al XVI-lea în graiurile din Țara Românească, actele respective fiind scrise în Transilvania[25]. *Băsău* a fost totuși atestat în *Lexiconul* lui Staico Grămăticul („băsău”)[26], precum și în *Esopia* copiată în 1707 la Mănăstirea Aninoasa, jud. Argeș („iar vulpei îi era băsău”)[27]; cf. și derivatul *băsăoș* din *Lexiconul* lui Staico Grămăticul[28].

beteag adj., s.m. „bolnav, infirm”. Atestările muntenești ale cuvântului provin din *Cronograful* mitropolitului Dorotei al Monemvasiei, copiat în 1687 de logofătul Drăgoi, fiul preotului Tatul din Bezdead, jud. Dâmbovița[29], din *Mărgăritarele* traduse de frații Greceanu („ce-ș golescu mădularele lor ceale frânte și beteage pentru noi”)[30] și din scrierile mitropolitului Antim Ivireanul[31].

betejală s.f. „vătămare, infirmitate”. În Țara Românească, în afara *Îndereptării legii* și a romanului *Varlaam și Ioasaf*, cuvântul a mai fost atestat în *Lexiconul* copiat în 1683 de Mihai logofătul din Târgoviște[32]; cf. verbul *beteji* „a se vătăma” într-o traducere a fraților Radu și Șerban Greceanu („ce și ticălosul lui trup, de multe griji îl topește și-l betejește”)[33] și derivatul *betejune* „schilodire, infirmitate” în *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu* scrisă de Radu Greceanu[34].

cășuță s.f. „casă mică, cameră”. Cuvântul a fost înregistrat într-o traducere muntenească a *Vieții Sfintei Ecaterina*, copiată de Fota Grămăticul („Deci o ia în casa ta și-ț încuie ușile tale ale cășuței”)[35]. Probabil, sub influența acestui text, Fota

[22] Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc și tâlcuirea numelor din 1649*. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Gr. Crețu, București, 1900, p. 197 (se va cita în continuare *Lexicon 1649*).

[23] BAR, ms. rom. 312, f. 127^{v}/a–19.

[24] Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*. Ediție îngrijită, indice de nume și glosar de Rodica Popescu, București, 2001, p. 471 (170^{r}); se va cita în continuare *Mărgăritare 1691.*

[25] Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1974, p. 267–268 (se va cita în continuare Gheție, Mareș, Gr. XVI).

[26] BAR, ms. rom. 312, f. 106^{r}/b–16, 197^{v}/b–8.

[27] BAR, ms. rom. 1867, f. 163^{v}/6.

[28] BAR, ms. rom. 312, f. 197^{v}/a–21.

[29] Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987, p. 72 (se va cita în continuare DLRLV).

[30] *Mărgăritare1691*, p. 165 (54^{r}).

[31] Antim Ivireanul, *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972, p. 457 (Glosar). Se va cita în continuare Antim, *Opere*.

[32] DLRLV, p. 72.

[33] *Mărgăritare 1691,* p. 79 (22^{r}).

[34] Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu voievod (1688–1714)*. Studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș, București, Editura Academiei, 1970, p. 252 (Glosar). Se va cita în continuare Greceanu, *Istoria*.

[35] BAR, ms. rom. 3339, f. 286^{v}/13–14.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

a înlocuit în copia sa cuvântul *chilie* din traducerea atribuită lui Udriște Năsturel (cf. ms. rom. 588, f. 193[r] și ms. rom. 2470, f. 278[r]) prin *căşuţă* (ms. rom. 3339, f. 158[r]).

duroare s.f. „durere, suferință". Cuvântul apare în scrierile unor cărturari din Țara Românească: *Cronograful* lui Moxa („de-i pedepsi cu ostenit... și cu durori să se hrănească")[36], *Mărgăritarele* traduse de Radu și Șerban Greceanu („când să tâmplă de bolnăvescu, aducem doftori și bani cheltuim și tot fealiul de duroare suferim")[37] și *Istoriile domnilor Țărâi Rumânești* scrise de Radu Popescu („Amurat, al doilea împărat al turcilor, fiind bătrân și bolnav dă durori, au lăsat împărat ... pă fii-său Mehmet")[38].

gubav adj., s.m. „lepros". Am înregistrat cuvântul în *Lexiconul* copiat de Mardarie Cozianul[39], în *Biblia* de la București (porțiunea tradusă de frații Greceanu: „Pre bolnavi vindecați, pre gubavi curățiț, pre morți înviați, pre draci îi scoateț")[40] și într-un *Tetraevanghel* muntenesc, copiat probabil la sfârșitul secolului al XVII-lea[41]. Derivatul *gubăvie* „lepră" a fost notat într-un document emis la 1 octombrie 1645 („să lăcuiască cu Iuda și cu Ariia întru loc și să dobândească gubaviia lui Ghizi")[42] și în *Lexiconul* slavo-român copiat de Mardarie Cozianul în 1649[43].

întuma vb. I „a (se) întoarce". Verbul a fost înregistrat în *Cronograful* lui Moxa („să ia galbeni și să întoarne ce-au cumpărat")[44], în documente emise în Țara Românească („După aceea, acești oameni s-au întumat aici în țeară")[45], în *Istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu* scrisă de Radu Greceanu[46] și în scrisoarea spătarului Drăghici din 1696 („m-a întumat Măria Sa Vodă înnapoi ca să fac istovul tot de sfoară")[47].

mainte adv. „mai nainte". Adverbul a fost notat în texte oltenești și muntenești: *Cronograful* lui Moxa („mainte de nașterea lui văzu tată-său un vis")[48], *Cazania de*

[36] *Cronica universală*. Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, 1989, p. 101 (9[v]). Se va cita în continuare Moxa, *Cronica*.

[37] *Mărgăritare 1691*, p. 258 (89[r]); cf. și *Biblia* din 1688 (ed. 1988), partea tradusă de frații Greceanu, p. 785 a.

[38] *Cronicari munteni*. Ediție îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I, București, 1961, p. 245; cf. și p. 260.

[39] *Lexicon 1649*, p. 218 (2859).

[40] *Biblia adecă dumnezeiasca scriptură a Vechiului și Noului Testament, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești*, București, 1988, p. 757a (se va cita în continuare *Biblia 1688*).

[41] M. Gaster, *Chrestomatie română*. Vol. I, Leipzig, București, 1891, p. 194.

[42] *Documenta Romaniae historica*. B. Țara Românească, vol. XXX, București, 1988, nr. 292, p. 332 (se va cita în continuare DRH B).

[43] *Lexicon 1649*, p. 111 (273).

[44] Moxa, *Cronica*, p. 133 (f. 47[r]).

[45] DRH, B, XXIII, nr. 364, p. 554 (București, 27 aprilie 1632); cf. și nr. 446, p. 650 (12 decembrie 1632), XXIV, nr. 101, p. 134 (București, 16 iunie 1633), nr. 210, p. 287 (București, 3 martie 1634), XXXI, nr. 171, p. 196 (28 mai 1646), XXXII, nr. 73, p. 85 (Târgoviște, 10 martie 1647) etc.

[46] Greceanu, *Istoria*, p. 256 (Glosar).

[47] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni.* Ediția a 2-a, Vălenii de Munte, 1925, p. 96 (se va cita în continuare, Iorga, *Scrisori*).

[48] Moxa, *Cronica*, p. 125 (f. 35[v]–36[r]).

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

la Govora („Mainte, până nu te chema Filip, te-am văzut supt un smochin”)[49], *Cazania* de la Mănăstirea Dealu („împărăția ceriului carea e gătită voauo mainte de tocmala lumiei”)[50] și *Foletul Novel* („Mainte de a sosi cel ajutoriu așteptat, vom vedea, a unui loc tare, varvarul schiptru în mâinile cele milostive”)[51].

meserere s.f. „funcție, slujbă”. Cu acest sens, cuvântul a fost atestat în *Cronograful* lui Moxa („mai nainte de alții dobândi meserére Vrut de la ipat și Colatin”)[52]; cf. *mesereaie* în *Lexiconul* lui Staico Grămăticul (unde corespunde sl. **САНА** „demnitate”)[53], în *Cartea lui Chiril* („unul ca acela să se leapede den mesereaie”)[54], în *Dioptra* („Adoț aminte că într-această mesereaie la care pohtești tu alții era, cărora nice numele nu le știi”)[55] și în *Patericul* din 1676 („și am avut bărbat cu mesereaie, spătaru mare”)[56] traduse de același grămătic târgoviștean.

price s.f. „ceartă, pricină”. În Țara Românească cuvântul se întâlnește în numeroase texte: *Pravila* de la Govora („De cine junghe la price”)[57], *Cazania* de la Govora[58], *Lexiconul* copiat de Mardarie Cozianul[59], *Dioptra* („au fost price între dinșii precum mărturisește Ioan”)[60] și *Lexiconul* lui Staico Grămăticul[61], *Istoriile domnilor Țării Românești* alcătuite de Radu Popescu („și avea price între dânșii, care să împărățească”)[62], *Mărgăritarele* traduse de Radu și Șerban Greceanu („să nu cumva să fie avut price cu tine”)[63], *Patericul* transcris la începutul secolului al XVIII-lea de ieromonahul Serafim la Mănăstirea Bistrița („și s-au făcut price întru boiarii împărătești pentru zugrav”)[64] etc.

sfadă s.f. „ceartă”. Sub forma actuală, cuvântul apare în traducerea *Mărgăritarelor* tipărite în 1691 („adecă în mâncări multe și în băuturi multe, jocuri, organe, beții, vorbe deșarte... ficleșuguri, sfăzi, vrăjbi...”)[65], iar sub forma etimologică (*svadă*) în *Cazania* de la Govora[66], în *Lexiconul* copiat de Mardarie Cozianul[67],

[49] *Evanghelie învățătoare (Govora, 1642)*. Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române, 2011, p. 128 (se va cita în continuare *Cazanie 1642*).

[50] BAR, CRV II 46, f. 79^{r}.

[51] Emil Vârtosu, *Foletul Novel*, *calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu (1692–1704)*, București, 1942, p. 21 (se va cita în continuare *Foletul Novel*).

[52] Moxa, *Cronica*, p. 122 (f. 33^{r}); cf. și p. 127 (f. 38^{v}).

[53] BAR, ms. rom. 312, f. *198^{r}/b–3.*

[54] BAR, ms. rom. 1570, f. 47^{v}/22–23.

[55] BAR, ms. rom. 2341, f. 32^{r}/10–12.

[56] BAR, ms. rom. 1429, f. 225^{r}/4–5.

[57] Ediție în curs de pregătire de către Marius Mazilu, care a avut amabilitatea să ne pună la dispoziție reproducerea textului, p. 341 (se va cita în continuare *Pravila 1640*).

[58] *Cazanie 1642*, p. 507 (Glosar).

[59] *Lexicon 1649*, p. 210 (2673), 249 (3576).

[60] BAR, ms. rom. 2341, f. 23^{v}/15–16.

[61] BAR, ms. rom. 312, f. 121^{v}/b–20, 132^{r}/b–16.

[62] *Cronicari munteni*, I, p. 241; cf. p. 256.

[63] *Mărgăritare 1691*, p. 64 (f. 16^{v}).

[64] BAR, ms. rom. 2513, f. 25^{v}/14.

[65] *Mărgăritare 1691*, p. 427 (f. 153^{v}).

[66] *Cazanie 1642*, p. 513 (Glosar).

[67] *Lexicon 1649*, p. 234 (3232).

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

în *Lexiconul* tradus de Staico Grămăticul[68] și în *Cheia înțelesului*, publicată la București în 1678 („și-i aduce pre ei la svadă”)[69]; cf. însă ambele forme în *Cronograful* lui Moxa („că cu multe svade și îndelungă vréme ei se vor înălța pre alte limbi”; „foarte se mânie și rădică sfadă rea pre împăratul”)[70].

sudalmă s.f. „ocară, înjurătură”. Cuvântul a fost înregistrat în *Lexiconul* lui Staico Grămăticul[71], în *Mărgăritarele* traduse de frații Greceanu („pre altul îndeamnă spre lăcomie..., iară pre altul spre ucidere și sudalmă”)[72], într-o rugăciune tradusă din limba greacă de stolnicul Constantin Cantacuzino („Rădică de la mine sudalma și ocara”)[73] și în scrierile lui Antim Ivireanul[74].

șar s.n. „vopsea”. Considerat a aparține graiurilor nordice, cuvântul apare și în texte din Țara Românească: *Pravila* de la Govora („și nu întocmesc mintea tocma până la lucrul șarurilor”)[75], *Lexiconul*[76] și *Cronograful rusesc* („pământul se împodobi și de petutindenelea ca cu un șar sau văpseală... se amestecă”)[77], traduse de Staico Grămăticul, *Lexicoanele* copiate de logofătul Mihai în 1673 și 1683[78] și *Cheia înțelesului* tipărită la București („Că fiind înfrumsețați cu lucrurile lor ceale bune, ca cu niște șaruri frumoase”)[79].

După cum s-a putut observa, cuvintele comune celor două texte examinate de N. A. Ursu se regăsesc și în scrisul unor persoane din Țara Românească. Trecerea lor în rândul elementelor caracteristice graiurilor nordice nu se justifică, motiv pentru care considerăm că aducerea lor în discuție nu poate constitui o dovadă în sprijinul traducerii romanului *Varlaam și Ioasaf* de către Daniil Panoneanul.

4. Probabil pentru a-și întări argumentația în sprijinul paternității lui Daniil Panoneanul, N. A. Ursu a semnalat prezența în ms. rom. 588 a câtorva particularități lingvistice specifice, în general, graiurilor nordice: *u* în *adurmi*, *durmi, îngrupa* etc., trecerea lui *n* la *m* în *sâmt* „sânt”, *r* „lung” (vibrant), scris *rr*, în *rrăotate, rrău, rrâuri, rrea* etc., adverbul *acmu* „acum”[80]. O parte dintre aceste particularități nu se regăsesc însă în textul *Îndereptării legii: n* apare constant păstrat în *sânt*, pers. 1 sg. (16 ocurențe) și pers. 3 pl. (699 de ocurențe)[81], notația *rr* în cuvintele precitate nu a

[68] BAR, ms. rom. 312, f. 87^{v}/a–11; cf. *svadnic* „certăreț” (f. 87^{v}/a–21) și *sfădi* „a se certa” (f. 102^{v}/a–4).

[69] Ioannykij Haleatovsky, *Cheia înțelesului*. Ediție, indice de nume și glosar de Rodica Popescu, București, Libra, 2000, p. 128 (f. 69^{v}). Se va cita în continuare Haleatovsky, *Cheia.*

[70] Moxa, *Cronica*, p. 118 (f. 28^{v}) și, respectiv, p. 144 (f. 57^{v}).

[71] BAR, ms. rom. 312, f. 76^{v}/b–13.

[72] *Mărgăritare 1691*, p. 321 (f. 113^{r}); cf. p. 427 (f. 153^{v}).

[73] BAR, CRV IV 88, f. 210^{r}/13–14.

[74] Antim, *Opere,* p. 460 (Glosar).

[75] *Pravila 1640*, p. 315.

[76] BAR, ms. rom. 312, f. 171^{v}/b–11, 173^{r}/a–3.

[77] BAR, ms. rom. 1385, f. 35^{v}/10–11.

[78] DLRLV, p. 279.

[79] Haleatovsky, *Cheia*, p. 36 (f. 12^{v}).

[80] Ursu, *Activitatea literară*, p. 68.

[81] Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea–al XVII-lea)*, București, [I], 2005, p. 49 și 51.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

fost atestată, după cum nu a fost înregistrată prezența adverbului *acmu*[82]. În privința fonetismelor cu *u*, acestea apar destul de rar în *Îndereptarea legii: va îngrupa*[83] *și dumeastec*[84] (influențat probabil de forma din ediția ieșeană)[85]; cf. exemple cu *o* refăcut: *comănace*[86], *domesticul*[87], *înmicșorează, micșora*[88], *ospeațe*[89]. Prezența particularităților amintite în versiunea din ms. rom. 588 s-a datorat, foarte probabil, copistului celei mai mari părți a textului, care va fi provenit din Oltenia sau din nord-vestul Munteniei[90].

5. Paternitatea susținută de N. A. Ursu nu se prezintă mai bine nici dacă ne raportăm la „cuvinte, forme și sintagme neîntâlnite sau mai puțin folosite în limba literară a epocii, care pot fi considerate particularități ale limbii *Îndereptării legii* și care apar în traducerile... atribuite lui Daniil Panoneanul”[91]. Dintre cele 49 de particularități prezentate[92], 34 se regăsesc în romanul *Varlaam și Ioasaf*. Din rândul celor din urmă, 3 particularități (*adeverință* „încredințare”, loc. adv. *cu (de) totuluș (totul, totului) tot* „cu totul, de tot” și loc. adv. *de eluși, de eași* „separat, singur(ă))” apar numai în copia din ms. rom. 3339, executată de Fota Grămăticul[93], neprezentând, prin urmare, nicio garanție că ar fi figurat și în originalul traducerii. Eliminând particularitățile precitate, rămân totuși 31 de particularități comune celor două traduceri supuse comparației, cu alte cuvinte un număr de convergențe destul de mare. Asemănările sub raport lingvistic dintre cele două texte traduse în Țara Românească cam în aceeași perioadă de timp sunt pe deplin normale dacă ne raportăm la configurația limbii literare din spațiul geografic indicat și din epoca respectivă. Aceste particularități convergente se întâlnesc în secolul al XVII-lea și în alte texte traduse sau alcătuite în Țara Românească, diferite de cele pe care N. A. Ursu i le atribuie lui Daniil Panoneanul[94].

[82] Cf. *acum* în *Îndereptarea legii* (ed. 1962), p. 31, 596.
[83] *Îndereptarea legii* (ed. 1962), p. 287.
[84] *Ibidem.*
[85] Cf. *dumeasnic* în *Cartea românească* (ed. 1961), p. 61.
[86] *Îndereptarea legii* (ed. 1962), p. 958 (indice de cuvinte).
[87] *Ibidem*, p. 368.
[88] Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 280 (se va cita în continuare Gheție, BD).
[89] *Îndereptarea legii* (ed. 1962), p. 430, 467, 470.
[90] Gheție BD, p. 115, 134–135, 174–175.
[91] Ursu, *Activitatea literară*, p. 96.
[92] *Ibidem*, p. 97–116.
[93] *Ibidem*, p. 97–98, 109–110.
[94] Ursu, *Activitatea literară*, p. 96–97: siglele întrebuințate de N. A. Ursu: GS = *Tâlcuirea gramaticii slovenești* (BAR, ms. rom. 312); IC = *Învățături preste toate zilele* (Câmpulung 1642); IL = *Îndereptarea legii* (Târgoviște, 1652); INB= *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, ms. 109); IVI= *Cuvânt de învățătură al bunului creștin domn Neagoe voevod [...] către 2 slugi credincioase ale sale și dragi* (BAR, ms. rom. 464); M = *Mystirio sau sacrament*, Târgoviște, 1651 (BAR, CRV 59 unicat); PA = *Pisaniile* bisericii de la Curtea de Argeș (BAR, ms. rom. 464); T = *Engheniasmos sau obnovlenie, sau târnosanie*, Târgoviște, 1652 (BAR, CRV 62), VI = *Varlaam și Ioasaf* (BAR, ms. rom. 3339 și, în cazuri speciale, ms. rom. 588); VPN = *Viața patriarhului Nifon* (BAR, ms. rom. 464); VT = *Vechiul Testament* (BAR, ms. rom. 4389).

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

adeverit adj. „adevărat, încredințat”. Atestările lui N. A. Ursu: IL, IC, VI[95]. Alte atestări: „și-*m* fă parte întru împărăția ta Hristoase, adeverit Dumnezeul nostru” (*Molitvenic*, Mănăstirea Bistrița, [1632–1654])[96], „a cunoaște pre adeveriții lucrători ai viei lui Hristos” (*Cazania* de la Govora)[97], „adeverit” (*Lexicon 1649*)[98], „adeveritei” (*Lexiconul* lui Staico Grămăticul)[99], „adeverită bucurie” (*Dioptra* tradusă de Staico Grămăticul)[100], „adeverite cuvinte” (*Paraclis* copiat în 1683 de logofătul Mihai)[101], „pentru mai adeverită credință” (*Act de vânzare:* Târgoviște, 6 februarie 1643)[102], „carea au lăcuit întâiu în moașă-ta... și adeverit sânt că și întru tine”(*Biblia* de la București)[103] etc.

amesteca vb. I, „a avea o relație sexuală”. Atestări N. A. Ursu: IL, VI[104]. Alte atestări: „și-ș călugări muiarea și se amestecă cu alta” (*Cronograful* lui Moxa)[105], „Al patrul sânge amestecat [este] de se vor amesteca veri premari” (*Pravila* tipărită la Govora)[106]; cf. „Al doile sânge amestecat iaste de se va afla tată cu fata lui” (*Pravila* tipărită la Govora)[107].

amestecare s.f. „relație sexuală”. Atestări N. A. Ursu: IL, VI[108]. Alte atestări: „Întâiu amestecarea sângelui iaste mai grea” (*Pravila* tipărită la Govora)[109].

brodi vb. IV „a se grăbi, a (se) sili”. Atestări N. A. Ursu: IL, IC, M, VI, VT[110]. Alte atestări: „Iar Mih[a]il cum au făcut și cum se-a brodit, pân<ă> le-au furat cărțile” (*Act de întărire*, 27 aprilie 1615)[111], „Iar hanul cu tătarâi încă venise... și brodiia în toată vremea pe furiș, de loviia oastea ungurească” (*Letopisețul cantacuzinesc* al lui Stoica Ludescu)[112].

clocni vb. IV „a (se) ciocni”. Atestări N. A. Ursu: IL, VI, VT[113]. Alte atestări: „mă clocnesc” (*Lexiconul* lui Staico Grămăticul)[114], „păraiele lacrămelor tale

[95] Ursu, *Activitatea literară*, p. 98–99.

[96] *Crestomația limbii române vechi*. Volumul I (1521–1639), Ediția a II-a revăzută și adăugită de Liliana Agache, Alexandru Mareș, Cristinel Sava, Maria Stanciu-Istrate și Emanuela Timotin. Coordonator Alexandru Mareș, București, Editura Academiei Române, 2016, p. 208 (se va sigla în continuare CLRV).

[97] *Cazanie 1642*, p. 155.

[98] *Lexicon 1649*, p. 155 (1376).

[99] BAR, ms. rom. 312, f. 123^{r}/b–8.

[100] BAR, mr. rom. 2341, f. 246^{v}/19.

[101] BAR, ms. rom. 1348, f. 85^{v}/11–12.

[102] DRH B, XXIX, nr. 52, p. 70. Pentru alte exemple, vezi DRH B XXXI, nr. 89, p. 102 (12 aprilie 1646), XXXVII, nr. 10, p. 9 (10 ianuarie 1652) etc.

[103] *Biblia 1688*, p. 898b.

[104] Ursu, *Activitatea literară*, p. 99.

[105] Moxa, *Cronica*, p. 171 (f. 93^{r}).

[106] *Pravila 1640*, p. 42.

[107] *Ibidem*, p. 42.

[108] Ursu, *Activitatea literară*, p. 99–100.

[109] *Pravila 1640*, p. 41.

[110] *Ibidem*, p. 100.

[111] *Documente privind istoria României*, veacul XVII, B. *Țara Românească*, vol. II, București, 1951, p. 385, nr. 395.

[112] *Cronicari munteni*, I, p. 127.

[113] Ursu, *Activitatea literară*, p. 100–101.

[114] BAR, ms. rom. 312, f. 124^{r}/a–6.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

se clocniră de casa mea" (*Patericul* copiat de logofătul Vladul în 1676)[115]; cf. *clocnire* „ciocnire": „și în clocnirea sulițelor... război de moarte sosi" (*Cronograful rusesc* tradus de Staico Grămăticul)[116].

împotriva adv. „pe măsura, egal". Atestări N. A. Ursu: IL, INB, M, T, VI, VT[117]. Alte atestări: „Să ia canon de la năstavnicul împrotiva lucrului" (*Pravila* de la Govora)[118], „vor răbda muncă în veci... protiva a fiecărui păcat" (*Cazania* de la Govora)[119].

însetoșa vb. I „a înseta". Atestări N. A. Ursu: IL, T, VI, VT[120]. Alte atestări. „însetoșez" (*Cazania* de la Govora)[121], „însătoșat-am și mi-ați dat băutură" (*Biblia* de la București, partea tradusă de frații Greceanu)[122], „însetoșă sufletul mieu cătră Dumnezeu" (*Psaltire*, București, 1694)[123].

mai adv. „mai mult". Atestări N. A. Ursu: IL, IC, INB, VI, VT[124]. Alte atestări: „ca să-i ia împărăția, cu cuvânt că-i mai cuvine lui" (Ianache Văcărescu, *Istorie a preaputernicilor împărați otomani*)[125].

mirizmă s.f. „miros plăcut, mireasmă". Atestări N. A. Ursu: IL, T, VI, VT[126]. Alte atestări: „Féce Dumnezeu raiul... cu frumoase mirismă" (*Cronograful* lui Moxa)[127], „den mirizma cea bună se u<m>plu peștera" (*Viața Sfântului Grigorie Decapolitul*, <1632–1654>)[128], „și mirosiț întru mirezma ceriului" (prefața *Cazaniei* de la Govora)[129], „a mirizmei" (*Lexiconul* lui Staico Grămăticul)[130], „cădelnița se tâlcuiaște bucuriia cea multă a bunei mirizmă" (*Tabla* tradusă de Staico Grămăticul)[131], „bună mirizmă" (*Paraclis* copiat de logofătul Mihai în 1683)[132].

privire s.f. „spectacol". Atestări N. A. Ursu: IL, VI[133]. Precizăm că în VI *privire* corespunde sl. **позорище** „teatru, scenă", care este calchiat după gr. θεατρον „idem". Cu acest sens cuvântul a fost atestat prima dată în *Codicele Bratul* (1559–1560: *previre*)[134]; cf. *prăvire* „teatru" în *Codicele Voronețean* (1563–1583)[135] și, respectiv,

[115] BAR, ms. rom. 1429, f. 163^{r}/4–5.
[116] BAR, ms. rom. 1385, f. 232^{r}/24–25.
[117] Ursu, *Activitatea literară*, p. 101–102.
[118] *Pravila 1640*, p. 262.
[119] *Cazania 1642*, p. 129.
[120] Ursu, *Activitatea literară*, p. 102.
[121] *Cazania 1642*, p. 103.
[122] *Biblia 1688*, p. 770a.
[123] BAR, CRV I 96, p. 59.
[124] Ursu, *Activitatea literară*, p. 103.
[125] Al. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, Tom. II, 1863, p. 259.
[126] Ursu, *Activitatea literară*, p. 103.
[127] Moxa, *Cronica*, p. 100 (f. 6^{v}).
[128] CLRV, I, p. 211 (f. 113^{v}; cf. și f. 114^{r}).
[129] *Cazanie 1642,* p. 156.
[130] BAR, ms. rom. 312, f. 188^{r}/b–12.
[131] BAR, ms. rom. 1324, f. 49^{v}/17–19.
[132] BAR, ms. rom. 1348, f. 87^{r}/20–21; cf. și f. 87^{v}/7.
[133] Ursu, *Activitatea literară*, p. 104.
[134] *Codicele Bratul*. Ediție de text de Alexandru Gafton, Iași, 2003, p. 208/11.
[135] *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981, p. 238 (f. 5^{v}/2).

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

privire în *Apostolul* coresian (cca 1566)[136]. În secolul al XVII-lea cuvântul continuă să fie folosit cu acest sens, în afara celor două texte muntene citate de N. A. Ursu, întâlnindu-se în *Anonymus Caransebesiensis: previrei* glosat *spectaculum*[137]; cf. sl. **позорище** tradus *loc de previre* în *Lexiconul* lui Staico Grămăticul[138] și în *Lexiconul* lui Mihai[139]. Spre sfârșitul secolului, înregistrăm în Țara Românească pe *priveală* cu același sens în *Biblia* de la București[140] și în *Mărgăritarele* traduse de frații Greceanu[141].

rânză s.n. „uter; pântec". Atestări N. A. Ursu: IL, VI[142]. Alte atestări: *rânză* corespunzând sl. **ѹтроба** „pântece" în *Lexiconul* lui Staico Grămăticul[143] și *rânză* „uter" în *Dioptra* tradusă de același grămătic târgoviștean („cum sparg năpârcile rânza mâni-sa")[144].

selbezi vb. IV „a slăbi, a deveni palid". Atestări N. A. Ursu: IL, VI[145]. Alte atestări: *selbeziia* în *Lexiconul* lui Staico Grămăticul[146].

singuresc adj. „izolat". Atestări N. A. Ursu: IL, VI[147]. Alte atestări: *singurească* în *Lexiconul* lui Staico Grămăticul[148].

strânsoare s.f. „avere, agoniseală". Atestări N. A. Ursu: IL, INB, VI, VT[149]. Alte atestări: „Bogăția iaste și mărire... și strânsoare multă" (*Pravila* de la Govora)[150], „strânsoare, agonisire" (*Lexiconul* lui Staico Grămăticul)[151], „Pasă și vinde avuțiile tale... căci că ai avut strânsoare multă" (*Cheia înțelesului*, București, 1678)[152], „cunoscând că are ceva strânsoare, făcură sfat să-l ucigă" (*Mărgăritarele* publicate la București)[153] etc.; cf. „strânsoare de avuție" pentru sl. **стяжанїе** (*Lexiconul* copiat de Mardarie Cozianul)[154].

uneleori, alteleori adv. „uneori, alteori". Atestări N. A. Ursu: IL, VI, VT[155]. Alte atestări provin din traducerile lui Staico Grămăticul: „Iar înșelătoriu Savelie...

[136] *Lucrul apostolesc – Apostolul* – tipărit de diaconul Coresi în Brașov la anul 1563, în *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile de I. Bianu, IV, București, 1930, p. 92/1.
[137] *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, 2008, p. 113 (3588).
[138] BAR, ms. rom. 312, f. 116^{v}/a–6.
[139] BAR, ms. rom. 1348, f. 45^{v}/2.
[140] *Biblia 1688*, 847b.
[141] *Mărgăritare 1691*, p. 298 (104^{v}).
[142] Ursu, *Activitatea literară*, p. 104.
[143] BAR, ms. rom. 312, f. 200^{r}/b–10.
[144] BAR, 2341, f. 10^{v}/13.
[145] Ursu, *Activitatea literară*, p. 104–105.
[146] BAR, ms. rom. 312, f. 194^{v}/a–18.
[147] Ursu, *Activitatea literară*, p. 105.
[148] BAR, ms. rom. 312, f. 190^{r}/a–13.
[149] Ursu, *Activitatea literară*, p. 105.
[150] *Pravila 1640*, p. 246.
[151] BAR, ms. rom. 312, f. 201^{r}/b–19.
[152] Haleatovsky, *Cheia*, p. 75 (37^{r}).
[153] *Mărgăritare 1691*, p. 469 (169^{r}).
[154] *Lexicon 1649*, p. 243 (3443).
[155] Ursu, *Activitatea literară*, p. 105–106.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

grăia ca Dumnezeu tot acela e și Tatăl, uneleori e Fiiu, alteleori Duh" (*Cartea lui Chiril*)[156], „și de hrană a-i da lui uneleori pâine, alteleori coji muiate" (*Patericul*)[157].

zare s.f. „rază". Atestări N. A. Ursu: IL, INB, VI, VPN[158]. Alte atestări: *zare* „lumină" pentru sl. ѕарѧ (*Lexiconul* lui Staico Grămăticul)[159].

Sintagme de tipul *cela bunul, ceaea buna*. Atestări N. A. Ursu: IL, INB, VI, VT[160]. Alte atestări: „cum să știe că i-am vândut o siliște în mijlocul satului Țigănești de la părul cela zgrăunțatul" (*Act de vânzare*, 30 iunie 1630)[161].

Forma perifrastică a mai mult ca perfectului de tipul *fusese* + participiul verbului respectiv. Înregistrat în secolul al XVI-lea în *Cazania a II-a* coresiană și în *Legenda Sfântului Sisinie*[162], această formă verbală a mai fost întâlnită în secolele următoare în texte din Moldova (Dosoftei, I. Neculce) și Țara Românească (*Îndreptarea legii*)[163]. Atestări N. A. Ursu: IL, VI, VT[164]. Alte atestări: „Și după aceaea, mearsără până la al Șpaniei ostrov, unde fusese lăsat oamenii lui" (*Cronograful rusesc* tradus de Staico Grămăticul)[165].

Forma de gerunziu *știund* a vb. *a ști*. Atestări N. A. Ursu: IL, VI[166]. Alte atestări: „ei neștiund de zapisul bunului Radul Buzescul și de cărțile domnești" (*Act de întărire*, București, [20] mai 1663)[167].

Locuțiunile adjectivale (*bătrân, mare, plin, tânăr, vechi) de zile*. Atestări N. A. Ursu: IL, VI, VT[168]. Alte atestări: „Până ce au venit Cel Vechiu de zile și judecată au dat svinților" (*Biblia* de la București)[169].

Locuțiunea adverbială *cândai doară* „poate, eventual". Atestări N. A. Ursu: IL, INB, VI, VT[170]. Alte atestări: „și mă rog lui Dumnezeu cândai doară îm va ierta păcatul" (*Patericul* tradus de Staico Grămăticul)[171].

Locuțiunile adverbiale explicative *cum ai zice, cum am zice, cum s-ar zice, ce se zice*. Atestări N. A. Ursu: IL, GS, IC, INB, VI, VPN[172]. Alte atestări „și de biserecă să se despartă, ce se zice cuminicătură" (*Pravila* de la Govora)[173], „va priimi

[156] BAR, ms. rom. 1570, f. 54^{v}/22–25.
[157] BAR, ms. rom. 1429, f. 78^{r}/14–15.
[158] Ursu, *Activitatea literară*, p. 106.
[159] BAR, ms. rom. 312, f. 78^{v}/b–1.
[160] Ursu, *Activitatea literară*, p. 106.
[161] DRH B, XXIII, nr. 124, p. 226.
[162] Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome II, Paris, 1938, p. 225.
[163] Cristina Călărașu, *Timp, mod, aspect în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, 1987, p. 153.
[164] Ursu, *Activitatea literară*, p. 106–107.
[165] BAR, ms. rom. 1385, f. 442^{v}/14–15.
[166] Ursu, *Activitatea literară*, p. 107.
[167] CLRV, II, p. 111.
[168] Ursu, *Activitatea literară*, p. 107–108.
[169] *Biblia 1688*, p. 579a.
[170] Ursu, *Activitatea literară*, p. 108.
[171] BAR, ms. rom. 1429, f. 243^{v}/18–19; cf. f. 139^{v}/3, 146^{v}/5–6.
[172] Ursu, *Activitatea literară*, p. 108–109.
[173] *Pravila 1640*, p. 25.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

pre cel botezat de dânșii sau le jertvă, cum se zice cuminecătură" (*Cartea lui Chiril*)[174], „nu grăiaște de ceaste denafară vederi<i> ale omului, cum ai zice de cea trupească" (*Cronograf rusesc*)[175], „ca să se lumineaze lumina voastră, cum ai zice lucrurile ceale bune" (*Tabla*)[176], „și dacă limba slavonească la ai săi sau la ai casei (cum s-ar zice), adecă la slavi e preaslăvită" (*Gramatica slavonă*, Snagov, 1697)[177].

Locuțiunile adverbiale *foarte cu de-adinsul* și *cu tot de-adinsul*. Atestări N. A. Ursu: IL, INB, VI, VPN[178]. Alte atestări: „căutat-am cu tot denadinsul și am văzut cinstitele hrisoave" (*Act de întărire*, Târgoviște, 25 decembrie 1655)[179].

Locuțiunea adverbială (*tocma, tot*) *într-o potrivă* „de asemene, la fel". Atestări N. A. Ursu: IL, INB, VI, VT[180]. Alte atestări: „Precum un tată... are firească dragoste a iubi pre toț feciorii lui, tot într-o potrivă și a-i cinsti tot întocma" (*Didahiile* lui Antim Ivireanul)[181].

Locuțiunea conjuncțională *deaca vreme ce* „deoarece, de vreme ce". Atestări N. A. Ursu: IL, GS, INB, M, VI, VT[182]. Alte atestări: „deaca vréme ce au văzut că sânt acéste vii lucrate bine" (*Act de întărire*, București, 3 august 1634)[183], „Iară déca vreme ce acel dar dentâiu și acel bine l-am pierdut" (*Cazania* de la Mănăstirea Dealu)[184], „Deci pentru acesta lucru să socotiți, deaca vréme ce va să să hotărască Stanciul logofăt i Oprea logofăt" (*Act de hotărnicie*, 29 martie 1649)[185], „D<o>mnu nostru l-au judecat deaca vréme ce se-au vândut într-altă parte" (*Carte* a patriarhului Paisie al Ierusalimului, 21 august 1650)[186], „Iara deaca vreme ce era judecătorii..." (*Miscelaneu* copiat parțial în Câmpulung în 1727)[187], „ce n-avem ce face dacă vreme ce așa sânt slugile" (*Scrisoare* a stolnicului Constantin Cantacuzino, 1696)[188], „Deaca de vreme ce iaste acea lumină sfântă..." (*Cartea* lui Teofan, patriarhul Ierusalimului)[189].

Locuțiunea conjuncțională *măcară deși* „cu toate că". Atestări N. A. Ursu: IL, GS, INB, IVI, VI, VPN[190]. Alte atestări: „Măcară deși biruiesc păgânii..., ci cu credința creștinească unul biruiaște, Hristos Dumnezeu" (*Cartea lui Chiril*)[191].

[174] BAR, ms. rom. 1570, f. 47^{r}/19–21.
[175] BAR, ms. rom. 1385, f. 28^{v}/23–24; cf. f. 28^{v}/25, 31^{v}/21–22.
[176] BAR, ms. rom. 1324, f. 187^{v}/20–21; cf. 186^{r}/1.
[177] Antim, *Opere*, p. 403.
[178] Ursu, *Activitatea literară*, p. 110–111.
[179] DRH B, XL, nr. 314, p. 306.
[180] Ursu, *Activitatea literară*, p. 111.
[181] Antim, *Opere*, p. 174.
[182] Ursu, *Activitatea literară*, p. 111–112.
[183] DRH B, XXIV, nr. 345, p. 463.
[184] BRV I, p. 145.
[185] DRH B, nr. 49, p. 40.
[186] DRH B, XXXV, nr. 248, p. 273.
[187] BAR, ms. rom. 1317, f. 355^{r}/8.
[188] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*. Ediția a II-a, Vălenii de Munte, 1925, p. 97.
[189] BAR, ms. rom. 2455, f. 164^{r}/20–23.
[190] Ursu, *Activitatea literară*, p. 112–113.
[191] BAR, ms. rom. 1570, f. 122^{r}/16–20.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

Formele neobișnuite *v(r)entr-un* „în vreun”, *v(r)entr-o* „în vreo”. Atestări N. A. Ursu: IL, INB, M, VI, VT[192]. Alte atestări: „vrentr-o cetate” (*Cartea lui Chiril*)[193], „vrentr-o dimineață ucenicul lui îl striga bătrânul grăindu: scoală, frate” (*Patericul* copiat de logofătul Vladul)[194].

Formele neobișnuite ale unor pronume nehotărâte sau adjective pronominale de tipul *ori fie care*, *ori fie cine, ori fie ce*. Atestări N. A. Ursu: IL, IC, M, PA, VI[195]. Alte atestări: „Și să fie volnic să-și ia dijmă de pâine de la toți oamenii cene va fi arat pre acea ocină, or fie arat călărași or mazili or fie ce om va fi arat” (*Act de întărire*, 25 iunie 1628)[196], „Iar cene nu va vrea să lase cum au lăsat Vădislav logofăt, vere jupâneasa lui, vere soru-sa, veri nepot, veri fie ce omu va fi di rubedeniia lui și nu vor vrea să lasă, să fie afurisiți” (*Act de întărire*, 8 octombrie 1645)[197].

Parataxa *și* conjuncție copulativă – *și* adverb de întărire. Atestări N. A. Ursu: IL, VI, VT[198]. Alte atestări: „anatema acela și și cela ce-l va tunde pre dinsul” (*Pravila* de la Govora)[199], „iaste părinte și și făcător și purtător de grije al tuturor” (*Tabla* tradusă de Staico Grămăticul)[200], „și și mai de multe ori” (*Patericul* copiat de ieromonahul Serafim la Mănăstirea Bistrița)[201].

Variantele fonetice *hitlean* și *hitlenie*, cu *-t-* etimologic, ale adj., s.m. *viclean* și s.f. *viclenie*. Atestări N. A. Ursu: IL, IC, VI[202]. Alte atestări: „și mă izbăvește dentru partea hitleanului” (*Molitvenic* copiat la Mănăstirea Bistrița în intervalul 1632–1654)[203], „Acesta împărat fu aromit... că era om hitlean și rău” (*Cronograful* lui Moxa)[204], „De va fi de multe ori unul den feciori *hitlean* și rău” (*Pravila* de la Govora)[205], „hitlean” (*Cazania* de la Govora)[206]; cf. „nu vor putea lua Troada, nic[e] cu sabiia, numai cu hitleniia” (*Cronograful* lui Moxa)[207].

Inserția lui *i* în cuvântul *vrăjmaș: vrăjimași*. Atestări N. A. Ursu: IL, VI[208]. Alte atestări nu sunt cunoscute. Înregistrăm, în schimb, varianta *vrăjumaș*, cu inserția lui *u*, în scrierile lui Staico Grămăticul[209]. Nu putem totuși nega că fonetismul

[192] Ursu, *Activitatea literară*, p. 113–114.
[193] BAR, ms. rom. 1570, f. 69^{r}/3.
[194] BAR, ms. rom. 1429, f. 252^{r}/6–8.
[195] Ursu, *Activitatea literară*, p. 114–115.
[196] DRH B, XXX, nr. 116, p. 255.
[197] DRH B, XXX, nr. 292, p. 332.
[198] Ursu, *Activitatea literară*, p. 115.
[199] *Pravila 1640*, p. 151.
[200] BAR, ms. rom. 1324, f. 185^{v}/12; cf. f. 187^{r}/1, 192^{v}/9.
[201] BAR, ms. rom. 2513, f. 20^{v}/5.
[202] Ursu, *Activitatea literară*, p. 116.
[203] CLRV I, p. 208 (28^{v}).
[204] Moxa, *Cronica*, p. 146 (f. 60^{r}).
[205] *Pravila 1640*, p. 153.
[206] *Cazanie 1642*, p. 492 (Glosar).
[207] Moxa, *Cronica*, p. 117 (f. 25^{v}).
[208] Ursu, *Activitatea literară*, p. 116.
[209] N. A. Ursu, *Paternitatea unor traduceri atribuite lui Staicu de la Târgoviște*, în *Limba română*, XXX, 1981, nr. 5, p. 525; Alexandru Mareș, *Note filologice despre Staico Grămăticul* în *Ion Coteanu – in memoriam –*. Editori Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, Editura Universității din București, 2014, p. 252.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

vrăjimaș reprezintă un punct de legătură între *Varlaam și Ioasaf* și *Îndereptarea legii*. Prezența lui în cele două scrieri are o explicație simplă, care necesită însă o discuție mai amplă, ce va constitui obiectul unei cercetări viitoare.

6. În urma prezentării atestărilor pe care cele 31 de particularități lingvistice prezentate mai sus le dețin în textele oltenești și muntenești de epocă, ținem să facem câteva precizări:

a) Deși atestările noastre sunt incomplete, rămânând încă numeroase texte necercetate, acestea ne oferă posibilitatea să constatăm prezența particularităților respective în textele originale sau traduse în Țara Românească.

b) Majoritatea particularităților lingvistice examinate aparțineau în secolul al XVII-lea variantei literare din această provincie istorică. Prin urmare, ele nu erau apanajul unui singur scriitor, în speță Daniil Panoneanul. Și restul de 18 particularități lingvistice neexaminate (vezi mai sus, p. 450), pe care N. A. Ursu le considera specifice limbii călugărului „panonean", se întâlnesc la rândul lor în texte literare și neliterare din Țara Românească[210].

c) Faptul că unele dintre aceste particularități, existente și în *Îndereptarea legii*, se regăsesc și în texte muntene din jurul anului 1650 l-a determinat pe cercetătorul ieșean să considere textele respective traduceri și alcătuiri (e vorba de prefețele unora dintre texte) aparținând lui Daniil Panoneanul. Vom arăta într-o contribuție viitoare lipsa de consistență a acestei ipoteze.

În concluzie, nu avem niciun motiv serios să punem sub semnul întrebării traducerea de către Udriște Năsturel a romanului *Varlaam și Ioasaf.*

7. Vom examina în continuate explicația pe care N. A. Ursu a acordat-o unora dintre modificările conținute de ms. rom. 3339 în raport cu versiunea din ms. rom. 588. Este vorba îndeosebi de cuvintele *adeverință* „adevăr, încredințare" (ms. rom. 3339; cf. *adevăr* în ms. rom. 588), *fărădelegiuire* „fărădelege" (ms. rom. 3339; cf. *strâmbătate* ms. rom. 588), *încăpui* „a cuprinde, a conține, a încăpea" (ms. rom. 3339; cf. *încăpea, încăpând* ms. rom. 588), *moștena* „a moșteni" (ms. rom. 3339; cf. *să moștenească, moșteniți* ms. rom. 588), *vârstnic* „de o vârstă" (ms. rom. 3339; cf. *de o vârstă* ms. rom. 588) și altele[211]. „Prezența unor cuvinte rare ca *gravani, încăpui* sau *moștena* în ms. rom. 3339 și lipsa lor din copia mai veche aflată în ms. rom. 588 arată că aceste două copii sunt independente, fiind făcute probabil după alte copii, în care textul original al traducerii a suferit modificări mai mari sau mai mici, atât în ramura reprezentată de ms. 3339, cât și în cea

[210] Pentru economia expunerii, ne vom referi numai la două dintre aceste particularități: 1) locuțiunea adverbială *cu (de) totuluș (totul, totului) tot* „cu totul, de tot", atestată în IL, IC, INB, VI (Ursu, *Activitatea literară*, p. 109–110), am înregistrat-o în două texte muntene: „i-am vândut un loc den Stejar, den cap până-n cap, cu totuluș tot" (*Act de vânzare*, 10 iunie 1649; DRH B, XXXIV, nr. 119, p. 106–107), „unii se dau cu totul tot spre învățătură" (*Viața Sfintei Ecaterina*, 1675; ms. rom. 3339, f. 283^{r}) și 2) locuțiunile adverbiale *de eluși, de eași* „separat, singur(ă)", atestate în IL, IC, VI, VT (Ursu, *Activitatea literară*, p. 110), pe care le-am întâlnit în *Pravila de la Govora:* „Oarece om den mireani va fugi den bisearecă și se va ruga de eluș", „Iară aceastea nu sânt proaste, nice sânt scrise de ealeș, ce dentru dumnezeiești scripturi" (*Pravila 1642*, p. 146–147 și, respectiv, p. 244).

[211] Ursu, *Activitatea literară*, p. 58–59, 97–98 și 117–123.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

reprezentată de ms. 588”[212]. Aceste schimbări și altele, cum ar fi eliminarea unor slavonisme (*blagocéstie* înlocuit cu *credința cea bună, bogoslov* înlocuit cu *grăitor de dumnezeire* etc.) ca și a unor neologisme de proveniență greacă sau latină (*chedos* înlocuit cu *folos*, *etimologhie* înlocuit cu *răspuns gata* etc.)[213] nu pot fi atribuite lui Fota Grămăticul, care pare a fi fost un copist fidel și, totodată, destul de neatent, dovadă numeroasele greșeli din copia sa[214]. În concluzie, N. A. Ursu susține că reproducerea din ms. rom. 3339 s-a efectuat „după o copie necunoscută în care traducerea suferise o serie de modificări, dar păstra încă unele particularități lingvistice deosebit de importante, care nu se găsesc în copia din ms. rom. 588”[215]. În viziunea cercetătorului ieșean, aceste particularități aparțineau traducătorului *Îndereptării legii*, adică lui Daniil Panoneanul.

Ne aflăm și de data aceasta în fața unei opinii lipsite de o bază de susținere propriu-zisă, cuvintele prezentate de autor, cu excepția lui *adeverință* „adevăr”, neregăsindu-se în *Îndereptarea legii*[216]. Prezența în ms. rom. 3339 a unor cuvinte ca *gravani, încăpui, moștean, fărădelegiuire, potrivnic, vârstnic* nu poate constitui o dovadă în favoarea existenței lor în originalul traducerii pe considerentul că apar în texte care i-au fost atribuite lui Daniil Panoneanul, atâta vreme cât nu avem certitudinea că existau în graiul traducătorului *Îndereptării legii*. Principiul primordial după care ne ghidăm când încercăm să stabilim paternitatea unui text anonim presupune să comparăm particularitățile sale lingvistice și stilistice cu cele corespunzătoare dintr-un text cu autor cunoscut. Dacă renunțăm la acest principiu metodologic, atunci plasăm stabilirea paternității textelor vechi pe făgașul arbitrarului.

8. Ipoteza lui N. A. Ursu nesocotește câteva fapte de care trebuie să ținem seama când ne raportăm la traducătorul romanului *Varlaam și Ioasaf*. Acesta era cunoscător al limbii latine, căci după cum însuși afirmă, rugăciunea slavonă care urmează *Cântecului pustiei* „în slavonă nu se găsește, numai în latină am găsit-o” (**вь славенскомь неwбрѣтаєть сѧ, тькмо вь латинскомъ wбрѣтохъ**)[217], fapt ce l-a determinat să o traducă în slavonă. Prin această traducere el a înfăptuit, evident la o scară infinit mai redusă, ceea ce realizase Udriște Năsturel prin transpunerea din latină în haină slavonă a scrierii *De imitatione Christi* a lui Thomas a Kempi. În plus, traducătorul era un foarte bun cunoscător al slavonei de redacție răsăriteană, întemeindu-și traducerea pe o versiune slavonă pe care a realizat-o urmând, parțial, ediția Kutein (1637) a romanului și, parțial, o versiune rusească a aceleiași scrieri apropiată de versiunile slavone de redacție sudică[218]. Nu știm dacă cunoașterea latinei și a slavonei de redacție răsăriteană, atribute culturale care îl definesc pe

[212] Ursu, *Activitatea literară*, p. 58–59.
[213] *Ibidem*, p. 60 și, respectiv, 61.
[214] *Ibidem*, p. 59.
[215] *Ibidem*.
[216] În aceeași situație se află și cuvântul *potrivnic* „egal, pe măsură” invocat de Ursu, *Activitatea literară*, p. 122.
[217] BAR, ms. rom. 588, p. 296^{r}.
[218] Dan Horia Mazilu, *Udriște Năsturel*, București, Editura Minerva, 1974, p. 138–16.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)

Udriște Năsturel, îl caracterizau și pe Daniil Panoneanul. Să mai reținem și faptul că traducătorul a ținut să-și menționeze prenumele în două variante: *Udrișt*e (în versiunea românească) și *Orest* (în cea slavonă)[219], varianta din urmă folosită de cărturarul muntean numai pentru scrierile în limba slavonă; vezi prefața la *Antologhionul* (Câmpulung, 1643)[220] și prefața la **ѡ подражаніи хр҃а** „Despre imitarea lui Hristos" (Mănăstirea Dealu, 1647)[221]. Totodată, menționându-și numele, traducătorul a ținut să adauge, așa cum făcuse până atunci în varii ocazii, localitatea de proveniență (*de Fierăști*), după modelul nobililor apuseni. Sunt, prin urmare, destul fapte exacte, pe care le păstrează vechile copii ale traducerii în privința traducătorului. De altfel, e greu de admis că acest „boiarin cinstit și slovesnic", cum îl caracteriza mitropolitul Varlaam[222], ar fi admis să-și însușească o realizare care nu-i aparținea, după cum nu vedem motivul pentru care Daniil Panoneanul, presupunând că ar fi fost traducătorul scrierii respective, ar fi renunțat la paternitatea sa asupra traducerii în favoarea lui Udriște Năsturel.

QUI A TRADUIT *VARLAAM ŞI IOASAF*: UDRIȘTE NĂSTUREL OU DANIIL PANONEANUL?

(Résumé)

On examine l'hypothèse de N. A. Ursu qui soutient que la traduction du roman populaire *Varlaam et Ioasaf* n'appartient pas à Udriște Năsture, mentionné dans cette qualité, toute de suite apres le titre de l'écriture, mais à Daniil Panoneanul, le traducteur de *Îndereptarea legii* (1652). Les arguments linguistiques produits pas l'auteur n'appuient pas cette hypothèse, puisque les environ cinquante unités lexicales invoquées caractérisent la variante littéraire valaque du XVIIe siècle; par conséquent, elles ne sont pas l'apanage d'un seul écrivain, c'est-à-dire Daniil Panoneanul. En effet, nous n'avons pas de motifs sérieux pour mettre en doute que la traduction du roman appartienne à Udriște Năsturel.

Cuvinte-cheie: paternitate, particularități lexicale din secolul al XVII-lea, varianta literară munteană.

Mots-clés: paternité, particularités lexicales du XVIIe siècle, variante littéraire valaque.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Roseti"
București, Calea 13 septembrie, nr. 13

[219] BAR, ms. rom. 2470, f. 1[r]/a–12.
[220] BRV, I, p. 130.
[221] BRV, I, p. 158.
[222] Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, Editura Minerva, 1984, p. 186.

BDD-A32995 © 2020 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:53:22 UTC)